



MTA - SZTE - ELTE
HISTORY OF GLOBALIZATION
RESEARCH GROUP

2

HistGlob

WORKING PAPER

BÓDY ZSOMBOR

A magyar glóbusz kitágul

Magyar szakértelem a globalizáció folyamataiban
az 1960–1980-as évtizedekben

2020



HistGlob

WORKING PAPER

Az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport kiadványa

Szerkesztők: Nagy Péter, Simonkay Márton és Tomka Béla

HU ISSN 2732-172X

Kiadó: SZTE Jelenkortörténeti Tanszék,
H-6726 Szeged, Egyetem utca 2.

jelenkor.bibl.u-szeged.hu

E-mail: toriroda@hist.u-szeged.hu

Telefon: +36 62 544 464

Felelős kiadó: Tomka Béla

A forrás megadásával idézhető, másolható és terjeszthető.

A kiadvány javasolt idézési módja:

Bódy Zsombor: *A magyar glóbusz kitágul. Magyar szakértelem a globalizáció folyamataiban az 1960–1980-as évtizedekben.* (HistGlob Working Paper, 2.) Szeged: MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport, 2020. 3–27.

globtort.bibl.u-szeged.hu



MTA-SZTE-ELTE
HISTORY OF GLOBALIZATION
RESEARCH GROUP



BÓDY ZSOMBOR

A magyar glóbusz kitágul

Magyar szakértelem a globalizáció folyamataiban
az 1960–1980-as évtizedekben*

Összefoglaló

A folyó kutatás első eredményeit közlő working paper a magyar technokraták harmadik világbeli tevékenységét vizsgálja a Kádár-korszakban. A kutatás két szinten szeretné elhelyezni ezt a jelentéget. Egyrészt elméleti szempontból abban a diskurzusban, amely a Magyarország – tágabban a keleti blokk – rendszerváltás előtti globalizációs folyamatokban való részvételére vonatkozik. Valóban el volt-e vágva Magyarország a globalizáció áramlataitól? Magyarország és a harmadik világ országainak kapcsolata része volt-e esetleg egy, a „nyugati” centrumú globalizációhoz képest alternatív globalizációs kezdeményezésnek? Másrészt pedig ezekből az elméleti kérdésekből kiindulva a tanulmány feltárja, hogy a külszolgalaton lévő szakemberek tevékenységét milyen körülmények, feltételek határozták meg, illetve hogy ők maguk hogyan érzékelték feladatukat, mit jelentett számukra a szocialista Magyarországról kikerülve a „harmadik világ” tapasztalata.

Kulcsszavak

Algéria, globalizáció, keleti blokk, Magyarország, technokraták, 20. század

* A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (projekt száma: 0322107).



A globalizáció bevett történeti megközelítései sokáig egyetérteni látszottak abban a kérdésben, hogy a hidegháború vége, a keleti blokk felbomlása lökést adott a globalizációs folyamatoknak.¹ A nemzeteken átnyúló kapcsolatok, az érintkezések számának és arányának növekedése természetesen nem ekkor kezdődött, de a bevett elgondolás szerint a „Keletet” és a „Nyugatot” elválasztó gazdasági és politikai falak akadályát képezték ezek gyarapodásának, és még inkább annak, hogy a sűrűsödő érintkezések hatásai is kibontakozzanak. A globalizációs folyamatok igazi kibontakozását ugyanis nemcsak a nemzeti határokon túlnyúló – gazdasági, kulturális, vagy éppen személyes jellegű – interakciók sokasodása jelenti, hanem az, ha ezek nyomán a különböző belföldi szereplők helyzete, lehetőségeit is a globális összefüggések határozzák meg, azaz mozgásterületet nem csupán a belföldi partnerek, a hazai erőter befolyásolja, hanem a nemzetközi, a globális térben működő szereplők, versenytársak mozgása is. E folyamatnak a nyugati világ nemzetközi intézményrendszere biztosított keretet, s éppen ezért a keleti blokk felbomlása, a nyugati multilaterális nemzetközi intézményrendszerek kibővülése a globalizáció új szintre lépését jelentette.

Miközben elvitathatatlan ennek a fejlődési sémának az érvényesége, újabban rámutattak arra, hogy a nyugati központú globalizáció nem az egyetlen leírható globalizációs folyamat. A szocialista világrend létezésének egy korszakában nagyon is igyekezett globalizálódni.² James Mark és munkatársai bemutatták, hogy a Szovjetunió az 1950-es évek közepétől komoly erőfeszítéseket tett, hogy növelje jelenlétét, befolyását a gyarmati helyzetből függetlenné váló országokban. Ezzel egy időben egy antiimperialistának minősített szabadkereskedelmi politikát is igyekeztek kiépíteni, amely a nyugati világrend szabályaitól eltérő módon nyitott volna utat a gazdasági kapcsolatok kibővülésének. Később a harmadik

¹ Jürgen Osterhammel – Niels P. Peterson: *Globalization: A Short History*, Princeton: Princeton University Press, 2005.; Göran Therborn: *The World. A Beginner's Guide*. Cambridge: Polity Press, 2011. 51–53.

² James Mark – Péter Apor: Socialism Goes Global: Decolonization and the Making of a New Culture of Internationalism in Socialist Hungary, 1956–1989. *Journal of Modern History*, vol. 87 (2015) no. 4, 852–891.



világbeli országok és a KGST kapcsolatának intézményesítésére is törekedett, továbbá szakértők kiküldésével is igyekezett segítséget nyújtani afrikai és ázsiai országok fejlődéséhez. A szakértőküldés az 1970-es évekre szolidaritási gyakorlatból üzletté változott, amennyiben a harmadik világbeli országoknak a szakértők munkájáért, a szállított technológiáért fizetniük kellett, amit többnyire nyersanyagkincseik értékesítéséből tudtak finanszírozni.³

Jelen írás egy olyan kutatás első eredményeit szeretné bemutatni, amely azt vizsgálja, hogy Magyarország mennyire volt részese a harmadik világgal való kapcsolatok globalizációs bővülésének a keleti blokk felbomlását megelőző három évtizedben. Ennek vizsgálatával jobban értékelhetővé válik, hogy a hidegháborús falak végleges lebomlása milyen változást hozott magával Magyarország számára a globalizáció szempontjából. Valóban egyszerűen a globalizáció megnyílását jelentette ez a változás, azaz nőtt Magyarország bekapcsolódása a globális folyamatokba, vagy ennél összetettebbek voltak a folyamatok? Mennyiben és hogyan érintették Magyarországot a tengeren túli országokkal való gazdasági és szakértői kapcsolatok sűrűsödései? E kérdések azért érdemesek vizsgálatra, mert jogosnak tűnik a feltételezés, hogy Magyarország nem csupán az 1980-as évek végén kapcsolódott be a globalizációs folyamatokba. A 19. században és a 20. század első felében zajló folyamatokat most figyelmen kívül hagyva valószínűnek látszik, hogy a második világháború után, különösen az 1950-es években viszonylag ritkák voltak a gazdasági, kulturális vagy tudományos kapcsolatok Magyarország és a nagyvilág között. 1960 után viszont ezek az interakciók sokasodni kezdtek, majd Magyarország, a magyar vállalatok és szakemberek mind sűrűbben kerültek kapcsolatba távoli országokkal is. Ezzel párhuzamosan a nyugat-európai kapcsolat súlya is nőtt a magyar és más közép-európai szocialista gazdaságok

³ James Mark – Yakov Feygin: The Soviet Union, Eastern Europe, and Alternative Visions of a Global Economy 1950s–1980s. In: James Mark – Artem Malinovsky – Steffi Marung (ed.): *Alternative Globalizations. Eastern Europe and the Postcolonial World*. Bloomington: Indiana University Press, 2020. 35–58.; James Mark – Tobias Rupprecht: The Socialist World in Global History. From Absentee to Victim to Co-producer. In: Matthias Middell (ed.): *The Practice of Global History: European Perspectives*, London: Bloomsbury, 2019. 81–113.



működésében.⁴ Kérdés, hogy a nemzetközi interakcióknak ez a gyarapodása – amit általában a globalizációs folyamatok kétségtelen részének tartanak – milyen mértékű volt, mennyiben volt a kelet-nyugat megosztottság által meghatározott, s hogyan viszonyult az 1980-as évek végével kibontakozó újabb globalizációs hullámhoz. Tekinthető-e egy, az 1990-es években diadalmaskodó neoliberais globalizációs modellhez képest alternatív globalizációs folyamatnak, ahogyan egyesek látni szeretnék? Jelen tanulmány egy első közelítésnek tekinthető egy, e kérdések megválaszolásához támpontokkal szolgáló kutatás során.

Magyar szakértői jelenlét a harmadik világban az 1960-as évektől az 1980-as évek végéig

Az ún. kétpólusú világrend időszakában a keleti blokk fennállása a visszatekintő elemzések sommás értékelése szerint a globalizációs folyamatok egyik akadálya volt. Ugyanakkor ismert, hogy az 1960-as évektől magyarországi – és más „szocialista” országokbeli – vállalatokat, kulturális és oktatási intézményeket mind sűrűbb kapcsolatok fűztek össze a „harmadik világ” országaival. Az erre vonatkozó kutatások beszámoltak ilyen folyamatokról, de a fejlődés dinamikája és sok részterülete feltáratlan. Általánosságban a közép-európai országok ilyen jellegű aktivitásáról a következőket állapították meg:

„For the most part, such initiatives stemmed from national elites’ recognition of the possible advantages that would be afforded to their own countries by investing abroad and from pride that their own traditions of expertise could now be showcased on the world stage. Moreover, the autarkic national models of development that had dominated in Eastern Europe long before the Communist takeovers—the same traditions that had proved so much of an obstacle to the creation of regional cooperation in Eastern Europe in the postwar period—were in fact attractive to newly decolonized

⁴ Angela Romano – Federico Romero (ed.): *European Socialist Regimes’ Fateful Engagement with the West. National Strategies in the Long 1970s*. London: Routledge, 2020. Különösen Pál Germuska: *Attraction and Repulsion. Hungary and European Integration*. 50–77.



nations looking to ensure their own economic sovereignty and political independence."⁵

Kérdéses azonban, hogy a „szocialista” és a „harmadik világbeli” országok elvárásai valójában mik is voltak egymással szemben. Mit jelentett a gyarmati helyzetből függetlenné váló országokban való magyar szakértői jelenlét, mennyiben volt szó antikolonialista szolidaritásról, vagy legalább a „Nyugattal” szembeni együttműködésről, mennyiben pedig üzletről? Ha üzleti alapú volt a kapcsolat, az mennyiben volt előnyös a felek számára, illetve olyan kapcsolat volt-e, amely esetleg az országok technikai-gazdasági fejlettségi szintjének eltéréseiből fakadóan – ahogyan Apor Péter hipotézisként megfogalmazta – egy centrum–periféria jellegű viszony jegyeit öltötte magára?⁶

A magyar szakértői segítségnyújtás, illetve „szellemi export” lebonyolítása a – nevével ellentétben vállalatként működő – TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda feladata volt, amely az 1960-as évektől a Magyarországra a harmadik világbeli országokból tanulni érkező ösztöndíjasok fogadásával és a magyar szakértők tengeren túli országokba való kihelyezésével foglalkozott. Itt most nem a harmadik világbeli országokból Magyarországra tanulni vagy dolgozni érkezők történetének kérdéskörét kívánjuk vizsgálni, hanem a kiküldött magyar szakértők tevékenységét.⁷

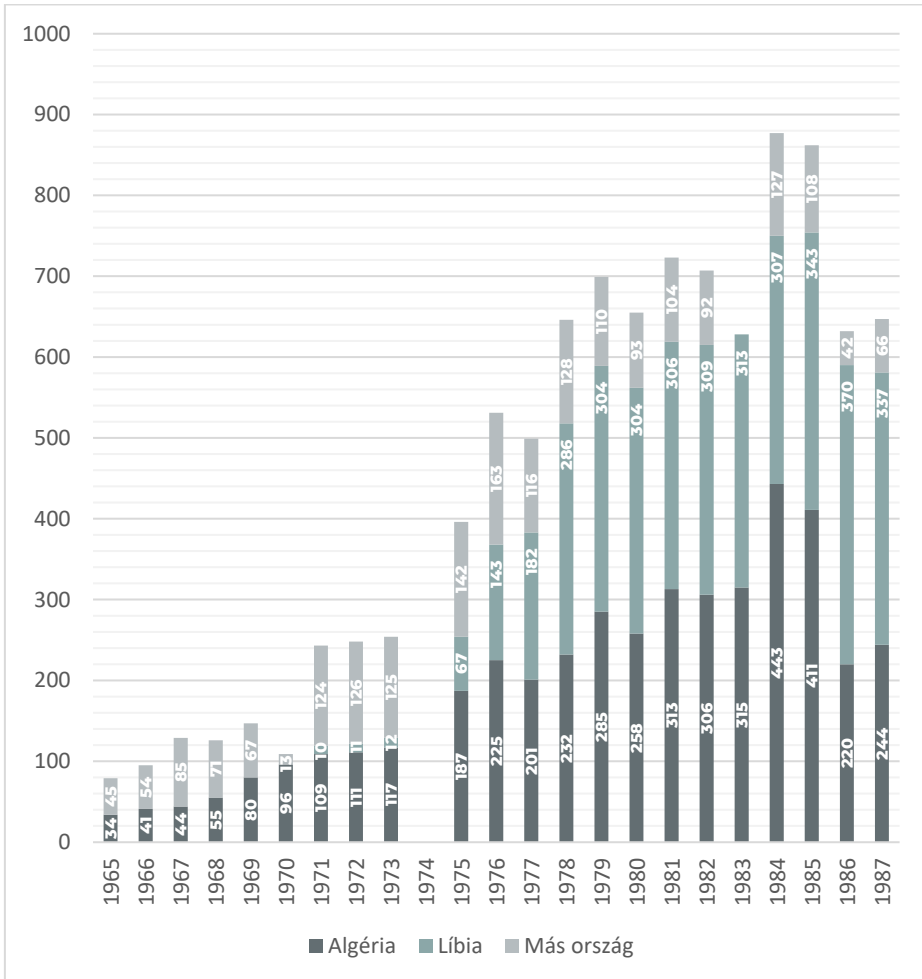
⁵ Mark – Feygin: *The Soviet Union, Eastern Europe, and Alternative Visions*, 41–42.

⁶ Apor Péter: Szocialista migráció, posztkolonializmus és szolidaritás. Magyarország és az Európán kívüli migráció. *Antro-polus*, 2. évf. (2017) 1. sz. 26–44.

⁷ Apor Péter megállapításai szerint az internacionalizmus és az antiimperialista szolidaritás minden szlogenje ellenére a Magyarországon tanuló külföldieket a kádárizmus évtizedeiben izolálni igyekeztek a magyar társadalomtól, s gyakran rasszista megkülönböztetésnek voltak kitéve. Apor: Szocialista migráció.



1. ábra: A TESCO keretében hosszabb távú kiküldetésben lévő magyar szakértők létszáma a harmadik világ országaiban (adott év dec. 31-i állapot szerint)⁸



Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára XXIX-G-21-a, 62 és 63. doboz.

⁸ Nem ismert az 1974-ben kiküldetésben lévő összes, valamint az 1983-ban Algérián és Líbián kívüli országokban lévő szakértők száma.



A TESCO vonatkozó levéltári forrásanyagainak feltárásából látható a szakértőküldés mennyiségi felfutása az 1960-as évektől. Az állandóan kihelyezett – tehát éveket az adott országban töltő – magyar szakértők száma a csúcsideőszakban, az 1980-as évek elején meghaladta a 800 főt. Mivel általában hároméves periódusokat töltöttek kint a szakértők, az évtizedek alatt ennek a számnak a sokszorososa dolgozott szakértőként tengeren túli országokban. Megjegyzendő, hogy a TESCO-n kívül más csatornákon keresztül is dolgoztak huzamosabb ideig magyar szakértők távoli országokban, de ez volt az a szervezet, amelynek kifejezetten hivatása volt a szakértők kihelyezésének menedzselése.

A messze legtöbb magyar szakértőt két észak-afrikai ország fogadta. Líbia és Algéria a korszak egészében vagy nagyobbik részében alapvetően baráti kapcsolatokat ápolt a keleti blokk országaival, energiahordozó ásványkincseinek köszönhetően finanszírozni is tudta modernizációs programjait, s viszonylag közelebb is volt Magyarországhoz a fekete-afrikai vagy távol-keleti országokhoz képest.

Az algériai-magyar kapcsolatok az 1960-as évek közepétől

E két ország közül Algériával kapcsolatban sokrétű forrásanyag áll rendelkezésre. Már Algéria függetlenné válásának (1962) időszakában is igyekeztek Magyarországon felmérni, hogy milyen lehetőségek rejlenek az országgal való gazdasági kapcsolatokban. A Magyar Kereskedelmi Kamara rögtön az eviani egyezmény után készítettett egy tanulmányt az Algériában Magyarország számára mutatkozó lehetőségekről.⁹ Az alapos és meglehetősen tárgyyszerű, az antikolonialista lózungoktól szinte teljesen tartózkodó szöveg kiindulópontja az Algériában 1958-tól, az ún. Constantine-terv részeként zajló, tipikusan nagyberuházásokra koncentráló modernizációs program volt. Ezt De Gaulle maga hirdette meg a constantine-i prefektúra balkonjáról 1958-as algériai útja során. A program, amely a Göran

⁹ Dr. V. U.: *Algéria*. [Budapest]: Magyar Kereskedelmi Kamara, Piac- és Konjunktúrakutató Főosztály, 1962. A tanulmány lezárva: 1962. szeptember hónap. (Csak belső használatra)



Therborn által reaktív modernizációként azonosított jelenségkörbe tartozik – azaz a dekolonializáló elitek legalább részlegesen átveszik az európai, illetve a nyugati modernitás orientációs pontjait jelentő érték- és célrendszereket, s megpróbálnak társadalmukban egy felülről vezényelt modernizációt végigvinni –, legfőbb pontjait az oktatási rendszer kiterjesztése, az iparosítás, az öntözés javítása a mezőgazdaságban, a lakásépítések és az infrastrukturális beruházások képezték. A programot eredetileg a francia állami költségvetés támogatásával és a magántőke befektetéseit ösztönző politikával kívánták megvalósítani.¹⁰ A Kereskedelmi Kamara tanulmánya azt feltételezte, hogy egy hasonló szellemben zajló modernizációs program a független Algériában is folytatódni fog, s ezt a független ország kormánya a szénhidrogénkincs kiaknázásával képes lesz finanszírozni. Megállapították, hogy a „független Algériával történő külkereskedelmi kapcsolatok kifejllesztésére a szocialista országok – így Magyarország is – érdeklődéssel tekintenek. Algéria potenciálisan a legjelentősebb piaccá válhat Észak-Afrikában, mivel – a gazdasági élet konszolidálása után – belső fejlődése széles skálájú beruházási és fogyasztási javakat igényel...”¹¹ Nem egyszerűen ipari termékek exportjával, hanem gyártási technológiák szállításával számoltak. Úgy vélték, hogy a magyar vállalatok gépeket, járműveket, gyártóberendezéseket, valamint szerszámgepeket, kisebb hőerőművet, élelmiszer-feldolgozó üzemet, textil és cipőgyártósorokat exportálhatnak Algériába. Mivel az országban egyes ágazatoknál helyben megtörténik a nyersanyag-feldolgozás, félgyártmány-előállítás, ezért úgy vélték, a teljes vertikum kiépítéséhez lehetne üzemeket szállítani, ami „az algériai nemzetgazdaság számára gyors és hasznos segítség lenne.”¹² Lényeges pontként rögzítették, hogy a „szellemi exportnak” széles tere nyílik, mert Algériának szüksége lesz szakmunkásképzésre, közép- és felsőfokú végzettségű „szakkaderek” képzésére, egészségügyi személyzetre, agronómusokra, geológusokra és műszaki szakemberekre.

¹⁰ Muriam Haleh Davis: Restaging Mise en Valeur. Postwar Imperialism and the Plan de Constantine. *Review of Middle East Studies*, vol. 44 (2010), no. 2, 176–186.

¹¹ Algéria, 42.

¹² Algéria, 43.



A magyar érdeklődés az algériai piaci lehetőségek iránt tehát már a függetlenné válás pillanatában megvolt. Ennek nyomán az 1960-as évek közepétől kibontakoztak a két ország között a hivatalos kapcsolatok. 1965-ben egy általánosságokban mozgó kereskedelmi és klíringmegállapodás született, amelyet 1971-ben egy újabb államközi kereskedelmi szerződés követett. 1966-ban egy műszaki-tudományos megállapodást kötött a két ország, ám még ez is alig volt több szándéknyilatkozatnál. 1967. július 7-én egy jegyzőkönyvben került sor az előző szerződésben elvileg deklarált együttműködés konkretizálására, s e dokumentum azután huzamosabb ideig – bár részleteiben többször módosítva, kiegészítve – az Algériába való magyar szakértőküldés jogi alapját képezte. Ehhez járult 1970-ben egy hitelmegállapodás, amelynek keretében a magyar kormány magyar cégeknek szóló megrendelésekre biztosított hitelkeretet az algériai kormánynak. Ebben az időszakban sűrű volt a kapcsolat-tartás a két ország illetékesei között; 1970–1975 között 15 miniszteri, államtitkári vagy főosztályvezetői szintű találkozót bonyolítottak le.¹³

Az 1967-es jegyzőkönyv szerint a két fél kicseréli a betöltendő állások listáját és az erre javasolt szakemberek személyi anyagait, majd döntenek arról, hogy az ajánlott személyek közül kit fogadnak el. A gyakorlatban azonban Algéria mindig álláshelyeket javasolt, Magyarország pedig szakértőket. Algériai szakértők nem érkeztek magyarországi munkára, de tanulók igen. A jegyzőkönyv részletkérdésekkel is foglalkozott, ezek értelmében például feleségnek (nem házastárs szerepelt a szövegben, tehát eleve férfiakra gondoltak szakértőként) és kiskorú gyerekeknek akkor volt joga útiköltség-térítésre, ha két évnél hosszabb tartózkodásról volt szó.

Magyar szakértői projektek Algériában

E megállapodás alapján az 1960-as évek végétől jelentős arányban bontakozott ki a magyar szakértők tevékenysége Algériában. Az első nagy jelentőségű projekt, amelynek úttörő szerepe volt és megalapozta a további megrendeléseket, az algíri olimpiai stadion tervezése

¹³ MNL OL XXIX-G-21-a, 66. doboz, A Külügyminisztérium Tengeren túli fejlődő országok Főosztályának összefoglalója a magyar-algériai kapcsolatokról, 1975. aug. 18.



és művezetése volt. Ezt a magyar fél eleve referenciamunkának, belépőnek szánta az algériai piacra. Az elkészült épületen (1. kép) felismerhetőek a Népstadionra emlékeztető elemek.

1. kép: A KÖZTI-ben tervezett, Ázbej Sándor által jegyzett algíri stadion, 1972. (Dalányi László fényképe)



Forrás: Fortepan / Ormos Imre Alapítvány, 100 571.

Ezt követően magyar tervezésben, részben magyar kivitelezéssel vízrendezési és gátépítési munkák folytak, épültek rendelőintézetek, mozgássérült rehabilitációs központok, három „magyar” kórház – ahol azután az egészségügyi személyzet egy része is magyar volt – középiskolák, lakótelepek és ipari beruházások területrendezési terveit is készítették magyar mérnökök. Magyar szakértők munkájával jött létre Oranban egy műszaki egyetem, amelynél nemcsak a tervezés és a művezetés volt magyar munka, hanem a berendezéseket, oktatási eszközöket is Magyarországról szállították, s a magyar műszaki tudományosság képviselői írták a tananyagokat is, amelyeket azután franciára fordítottak. Az elinduló képzésben azután –



ingadozással – 20-30 magyar oktató is folyamatosan részt vett. Ez a projekt 6 millió USD feletti értékű szerződésen alapult.¹⁴

A nagy volumenű és sokrétű munka menedzselésére több elemből álló magyar intézményi struktúra épült ki Algériában. Az algérii TESCO iroda kezelte az államközi megállapodás alapján tartós kiküldetésben lévő szakértők ügyeit. Létezett azonban az algériai fővárosban egy TESCO Consulting-iroda is, amely azoknak a szakembereknek az ügyeit intézte, akik kereskedelmi szerződések alapján végeztek munkát vagy vettek részt projektekben. Ezekben az esetekben a TESCO jogilag a különböző magyar vállalatok – a szakértők munkaadóinak – bizományosaként tevékenykedett. Emellett létezett egy TESCO-KÖZTI iroda, amely általában 20 főt meghaladó létszámmal dolgozott. Ez a Középipületépítő Vállalat kihelyezett mérnöki irodája volt. Egyes, Algériába rendszeresen, nagyobb mennyiségű terméket szállító cégeknek is, mint amilyen a Medicor (orvosi műszerek), a MOM, a Metrimpex, a Komplex volt, szintén volt szervizhálózata, ügyfélszolgálat a országban.

A különböző jogi keretek között dolgozó magyar szakemberek között hosszan húzódó feszültségek keletkeztek az eltérő feltételek miatt. Korom Mihály igazságügyi miniszter 1976. februári algériai látogatása után – amelynek során a magyar kolónia tagjaival is találkozott – benyomásait így összegezte: „Ellentétek alakultak ki a költségvetési és a vállalati forrásokból történő anyagi juttatásban részesülők között, az utóbbiak előnyére.”¹⁵ „Eluralkodott az anyagias szemlélet, a gyors „megtollasodás”-ra való törekvés és ennek megfelelően az itthoni rendelkezéseknek a saját anyagi előnyök biztosítására irányuló értelmezése. [...] Nagyon látszik odakint, hogy itthon sok a gazda, és hiányzik a megfelelő koordináció a kiküldések

¹⁴ Oran lakosságának felét a gyarmati időkben az anyaországból áttelepültek tették ki, nagy részük a függetlenné váláskor távozott a városból. Oran így egy félig üres város volt, ahol az üzleti és kulturális élet a korábbiakhoz képest összeomlott. Az algériai állam nagy erőfeszítéseket tett, hogy a városba újra életet leheljen, ennek része volt az új egyetem létesítése is.

¹⁵ MNL OL XXIX-G-21-a, 67. doboz, 1. Korom Mihály igazságügyi miniszter feljegyzése, 1976. február 2.



és az anyagi juttatások megállapítása körében. [...] [H]a valamely magyar vállalat előnyösebb üzletet köt, az [ne] automatikusan az ő emberének adandó magasabb dotációt is jelentse, hanem azt a költségvetés javára kell elvonni.”¹⁶

A kétféle szakértő státuszban lévők, a műszaki-tudományos együttműködésről szóló megállapodás alapján és az ún. prestation szerződések keretei között dolgozó szakemberek között a feszültség abból adódott, hogy az utóbbiak kedvezőbb juttatásokat élveztek, különösen a Magyarország és Algéria közötti útiköltség-térítések és a belföldi utazás támogatása tekintetében. Az észak-afrikai országban dolgozó szakemberek a szocialista Magyarország viszonyaihoz képest, illetve az algériai viszonyokhoz képest is minden bizonnyal elég jól kerestek. Az algériai féllel kötött megállapodás értelmében díjazásuknak általában 50%-át hazautalhatták. (Minden külföldi utaláshoz az algériai hatóságok külön engedélyére volt szükség; ebben az időszakban távolról sem valósult meg az akadálytalan nemzetközi pénzforgalom.) A szakértőküldés feltételeinek időnként ismétlődő újratárgyalása során az algériai tárgyaló felet érzékelhetően zavarta, hogy a magyar szakértők juttatásai ennyivel meghaladják az ottani megélhetés szintjét. Rendszeresen húzták-halasztották az algériai inflációt követő emelések megvalósítását, amivel reálértékben csökkentették a szakértők díjazását. A díjazás mértéke állandó kemény alku tárgyát képezte. A TESCO rendszeresen hangsúlyozta az algériai félnek, hogy alacsonyabb szintű juttatások esetén nem tud szakértőket toborozni, de a nyomásgyakorlás erősebb eszközeitől sem riadtak vissza. A Külügyminisztérium egy állásfoglalása szerint „[a] szakértői térítések emelése csak az eddigiéknél erélyesebb módszerekkel érhető el. Ezért egyetértünk a TESCO törekvésével, hogy a kiküldések ütemének fékezésével is hívja fel a partner figyelmét a szakértői térítések rendezetlenségére.”¹⁷

A juttatások összegén túl gyakran okozott problémát az algériai partnerek által biztosított lakás minősége, ami gyakran elmaradt

¹⁶ Uo.

¹⁷ MNL OL XXIX-G-21-a, 67. doboz, 1977. július 28.



a magyar szakemberek várakozásaitól. A TESCO-nak egyébként a nyelvismeret kérdése is nehézséget okozott a szakértőtoborzásban, mert Algériában franciául tudó szakembereket vártak (egyedül az algériai posta fogadott néhány angolul tudó postai szakembert, akik a küldemények logisztikájának kidolgozásában segítettek).

A TESCO vezetése tudatában volt annak, hogy a szakértői munkákért Algériában versenyben áll más – szocialista és nyugati – országok cégeivel. Annak érdekében, hogy a versenyhelyzet ellenére megfelelő szintűnek ítélt díjazást tudjanak kialkudni, legalábbis néha, sor került koordinációra is. Egy, a TESCO vezérigazgatójának készült feljegyzés szerint volt példa arra, hogy „baráti egyeztetés” zajlott az Algériával szemben követendő stratégiáról – Románia kivételével – a keleti blokk országai között. Ezen egyöntetű volt a vélemény, hogy az algériai javaslatok pontatlanok, és hogy a szocialista országoknak egyeztetniük kell, mert mindegyik ország tárgyalása kihatással van a többiére. Jellemzőnek ítélték, hogy az algériai tárgyalófél azt állította, hogy a Szovjetunióval már megállapodtak, holott valójában erre még nem került sor. Minden résztvevő belátta, hogy az elsőként megszülető megállapodásnál kedvezőbb feltételeket a többi szocialista ország sem fog tudni elérni Algériával. Mindenki célnak tekintette a térítések emelését.¹⁸

Kultúrák találkozása és az identitás őrzői

A határokon átnyúló kapcsolatok sokasodása mind több találkozást eredményezett a különböző kultúrához tartozó emberek között. Ennek során a globalizációtörténeti kutatások megállapításai szerint egy kulturális homogenizáció indul el; bizonyos kulturális termékek globálisan ismertté válnak, bizonyos gyakorlatok elterjednek. Ugyanakkor már évtizedekkel ezelőtt rámutattak arra, hogy a globalizáció által teremtett kultúrák közötti érintkezési felületeken éppenséggel az idegennek érzékelt csoportokról vagy közegekről szükségszerűen sematizálódó képek születnek meg, s az idegenség tapasztalata éppen a saját identitás megerősítését is kiválthatja,

¹⁸ MNL OL XXIX-G-21-a, 66. doboz, Feljegyzés Székács Imre Tesco vezérigazgatónak a budapesti bolgár nagykövetségen tartott egyeztetésről, 1980. március 2.



a saját közösséget megerősítő társadalmi és kulturális gyakorlatokat hívhat életre.¹⁹ A továbbiakban azt szeretném bemutatni, hogy az Algériába kikerült magyar szakértők miként érzékelték környezetüket, s a magyar hivatalos, illetve hatalmi ágensek miként igyekeztek őrködni azon, hogy az Algériában élő magyarok „helyesen” értelmezzék tapasztalataikat, és őrizzék a tőlük elvárt, a szocialista Magyarországhoz kötődő identitásukat.

Ezt a feladatot igyekeztek ellátni az MSZMP algériai szervezetei. Az algériai féllel való kapcsolattartásnak természetesen megvolt a diplomáciai szintje, ezt a követség intézte. A gazdasági jellegű tárgyalásokat a TESCO vezetése, a napi ügyek vitelét pedig az algériai TESCO-irodák oldották meg.²⁰ Miután a diplomáciai tevékenység és a gazdasági kérdések más szervezetek kompetenciájába tartoztak, az MSZMP pártszervek elsődleges feladata az algériai kiküldetésben lévő magyarok bizonyos személyes ügyeivel, esetleges konfliktusaival való foglalkozás volt, abból a célból, hogy összetartsák a magyar kolóniát, megszervezzék közösségi életét, s legfőképpen, hogy a körükben is érvényben tartsák a hazai hétköznapi érvényes nyilvános normákat, politikai játékszabályokat. A csúcsideszakban, az 1980-as évek elején családtagokkal együtt mintegy 2500 magyar élt a hivatalos algériai magyar kolóniában – TESCO-szakértők, vállalatok szervizhálózatának és ügyfélszolgálatának munkatársai, a diplomáciai képviselő tagjai és mindezek hozzátartozói – s bár közülük korántsem mindenki, még a szakértők között sem, volt párttag, ez a létszám négy MSZMP alapszervezet működéséhez volt elegendő.

1976-ban az MSZMP pártszerv jelentése szerint a fővárosi alapszerv – ez nem volt azonos a külképviseleti alapszervvel, mert utóbbi különálló volt – rendelkezett kulturális, oktatási, nőmozgalmi, ifjúsági felelőssel, s itt a pártélet egy otthoni alapszervét közelítette

¹⁹ Roland Robertson: *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage. 1992. 164–181.

²⁰ A TESCO-iroda és a követség viszonya néha konfliktusos volt, mert a diplomáciai képviselő időnként beavatkozott a szakértői ügyekbe, gazdasági kérdésekbe, s volt nagykövet az időszakban, aki tulajdonképpen szerette volna magát a TESCO-iroda felettesének tekinteni.



meg. Filmvetítés, múzeumlátogatás, sportrendezvény, kirándulás szerepelt a programjában. Ahogy jelentésükben írták: „Ezeknek a politikai és kulturális célok mellett fontos feladata a kolónia összetartása is.”²¹ A pártszervben tájékoztatták a tagokat az otthoni és kinti politikai eseményekről, s megszervezték a Népszabadság, a Pártélet és a Társadalmi Szemle eljuttatását az alapszervekhez.

A pártszerv nőbizottságának jelentése szerint gondok voltak a hivatalos magyar kolóniában a gyermekneveléssel, mert nehezen volt biztosítható a gyerekeknek a hazai szocialista rendszer által elvárt szocializációja. A gyerekek elkerülnek Magyarországról, és ez „a 6-14 évesek számára jelent problémát, ugyanis teljesen elszakadnak az úttörőmozgalomtól”.²² Ennél talán a családok komolyabb problémának érezhették a gyerekeik algériai iskoláztatását. Az MSZMP-pártszerv ezzel kapcsolatban azt látta problémának, hogy a francia iskolákban a gyerekek ki vannak téve ellenséges nézeteknek, és nincs megfelelő „elméleti felkészültségük” ezek visszautasításához, „érzelmi kötődésük pedig a szocialista rendszerhez nem elég mély”. Ezért a helyi MSZMP-pártvezetők hangsúlyozni kívánták jelentésük szerint „az alapszervezetek felé, hogy egyik fő feladatuk a helyi kolóniák ideológiai és politikai tájékoztatása, a helytelen nézetek (pl. algériaiak lebecsülése, francia oktatási rendszer és kultúra kritikátlan dicsőítése, a magyar szakemberek problémáinak túlzott felnagyítása) elleni fellépés, önmagunkkal szemben pedig a hazai és nemzetközi fejlődéssel történő együtt haladás és legalább annak az ideológiai és politikai szintnek a megőrzése, amellyel kikerkeztünk.”²³ Az otthon érvényesnek tekintett szocialista világértelmezést ért kihívások sorában az MSZMP-értékelés tehát legfontosabbnak két tendenciára utalt, amikor az algériaiak lebecsüléséről és az ott élő magyarok francia kulturális orientációjáról beszélt. A szakértők gyerekeiket rendszerint nem az algériai

²¹ MNL OL XXIX-G-21-a, 67. doboz, MSZMP-pártszerv jelentése, 1976. március 20. 2.

²² MNL OL XXIX-G-21-a, 67. doboz, MSZMP algériai pártszerv nőbizottság jelentése, 1975. december.

²³ MNL OL XXIX-G-21-a, 67. doboz, Az algériai pártszerv összefoglaló jelentése, 1976. március 20. 3., továbbá: „Figyelmet fordítunk a fiatalok helyzetére, annak tudatosítására, milyen nagy felelősség hárul a családra és a pártszervezetre az idegen ideológiai, politikai, erkölcsi befolyás semlegesítése érdekében.” 4.



közoktatásba járatják, hanem az országban létező francia magán-oktatási intézményekbe. Ezek azonban – amint az az MSZMP jelentéseiben szerepel – drágák voltak, s idővel számuk is fogyatkozott.²⁴ Ez olyan probléma volt, amelyre a kint élő szakértők családjainak gondjaként rendszeresen utaltak a TESCO különböző jelentéseiben is.

Az MSZMP algériai szervezetei legfontosabb feladatuknak a magyar szocialista identitás védelmét tartották, tehát azt, hogy a nemzetközi tapasztalatok olyan hatásaitól megóvják a szakértőket és családtagjaikat, amelyek eltávolíthatták volna őket az otthoni saját társadalmi és politikai értelmezésmódoktól. Így tulajdonképpen a globalizációs folyamatok esetleges kulturális hatásait igyekeztek ellensúlyozni. Nem az MSZMP-szervezet volt azonban az egyetlen, amely a tengeren túlra került magyarok körében az otthon érvényes értelmezések és szabályrendszerek fenntartását hivatásának tekintette. A BM III/II-es részlege hasonlóképpen feladatának tartotta, hogy megvédje az algériai magyarokat a hazai nyilvános rendet aláaknázó hatásoktól.

A magyar elhárításnál 1979. július 11-én létesítették a „Távoli” fedőnevű objektumdossziét az algériai magyar kolóniáról.²⁵ Ebben gyűjtötték a tárgykörrel kapcsolatban a BM III/II. tevékenysége során keletkezett valamennyi jelentést, feljegyzést, illetve különböző társszerveknek az algériai magyarok helyzetét érintő átíratait. Ezzel egy időben az algériai magyar követség gazdasági vezetőjének – a BM szempontjából ez fedőfoglalkozása volt, de e feladatkört is ténylegesen ellátta – kitelepítették a „Komáromi” fedőnevű állambiztonsági tisztet. „Komáromi” feladatául „[a]z ellenséges hírszerző és elhárítószervek elleni munka és kolóniavédelem operatív és fedőszervi vonalon való végzésének néhány aspektusa” tárgy-megjelölésű utasítás azt szabta, hogy igyekezzen a magyar kolónián belül meglévő ügynökhálózatot összefogni, tegyen javaslatokat

²⁴ Egy tartósan Algériában dolgozó egyetemi oktató fia például a Lycée Pierre et Marie Curie-ben érettségizett Annabában, visszaemlékező édesanyja fia iskolatársaiként pedig csupa európaiakat említ, elsősorban egy német evangélikus lelkész fiát. Zsakó Magdolna: *A Szamosparttól a Szaharáig. Négy év Algériában*. Kolozsvár: Tinivár, 1997.

²⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.2.5. O–8–530/1.



a hálózat további kiépítésére – azaz új emberek beszerzésére – derítse fel, hogy milyen ellenséges hatásoknak vannak kitéve a kolónia tagjai, megközelítik-e őket ellenséges hírszerzőszervek. Lehetőleg tudjon arról, hogy a magyar kolónia tagjai milyen idegen állampolgárságú személyekkel tartanak kapcsolatot, hűségeseke-e Magyarországhoz megnyilatkozásaikban. Emellett feladata lett volna, hogy kapcsolatot építsen ki az algériai biztonsági szervek, a csendőrség és a rendőrség felé, és ezek tevékenységéről is szerezzon információkat. Általában pedig kutasson az elhárítási és hírszerzési munka számára hasznos tippek után.

„Komáromi” feladatait kitartóan és motiváltan látta el, noha nagy nehézségekkel kellett megbirkóznia. Mint jelentette, a magyar kolónia tagjai 25 városban, 45 munkahelyen dolgoztak az országban szétszórtnan, s az algíri követségről lehetetlen volt őket az ügynökhálózat igénybevételeivel is a kívánatos ellenőrzés alatt tartani. Átlagban mintegy 12 fős hálózatot tudott működtetni, ami a kolónia méretéhez és szétszórtságához képest csekély volt. Az olyan városokból is, mint például Oran – ahol 150 fős magyar kolónia létezett –, ügynökei jelentései a kolónia tagjairól az esetek nagyobb részében másodkézből való vagy felületes benyomásokot összegezték, tényleges kapcsolataik ellenőrzésére nem volt lehetőség. „Komáromi” aktívan kutatta, hogy a kolónia tagjai közül ki az, aki politikai és erkölcsi alapállásánál fogva – a házasságtörést például, ami szintén szerepel jelentéseiben, kizáró oknak tartotta – alkalmas lehet a hálózatba való bevonásra. Számos esetben javasolta felelőseinek, hogy egyes kint dolgozó szakértők hazai előéletét „dolgozzák fel” annak eldöntése érdekében, hogy megpróbálhatja-e kinti hálózati munkára beszervezni. Sőt „Komáromi” azt is ismételt javasolta, hogy a kiutazókat már eleve a szerint kellene megválogatni, hogy ki alkalmas közülük hálózati személynek.²⁶

„Komáromi” jelentéseiből az is világos, hogy más, Algériában dolgozó, szocialista országokból érkező szakértői kolóniák esetében

²⁶ Egy példa található az objektumdossziében arra, hogy valakinek a pályázatát a BM III/II. azért segíti, mert az illető hálózati személy: a pécsi egyetemen statisztikát tanító és KISZ-titkári funkciót is betöltő fiatal adjunktusról van szó.



szintén szervezett módon őrködtek azon, hogy az otthoni normák érvényben maradjanak. A nagyszámú kínai szakértő például saját hatásaik irányítása alatt teljesen zárt módon, „Komáromi” szerint szinte „munkatáborban” dolgozott. Ennél csak egy fokkal lazább keretek között éltek a szovjet szakértők, akiknek szintén tilos volt magánjellegű kapcsolatot tartani még a „baráti” szocialista országokból érkezett szakértőkkel is. Ezt „Komáromi”, és még inkább egy rendkívül szószátyár jelentéstevő helytelenítették. Így ugyanis a magyar szakértők arra kényszerültek, hogy a nyugati, mindenekelőtt francia szakértőkkel ápoljanak kapcsolatot, és velük működjenek együtt kölcsönösségi alapon, például a gyerekek iskolába szállításában, vagy az Algériában hiánycikknek számító áruk beszerzésében.

A jelentések sajátos látószögéből úgy tűnt, hogy a magyar szakértők önállóságát szolgálják, és így kevésbé lennének ráutalva nyugati kollégáik szívességeire, következésképp kisebb lenne a káros politikai és kulturális hatások valószínűsége, ha a magyar szakértők nagyobb keretet kapnának gépkocsibeszerzésre. A szószátyár jelentő egy kvázi szociológiai felmérést is végzett Annabában, ahol elsősorban a vasműben dolgozó szakértők révén összesen 45-50 magyar család élt. Egyik legfontosabb megállapítása szerint a magyar családok birtokában lévő személygépkocsik átlagéletkora 8,7 év volt. Az ilyen korú autók gyakran meghibásodnak, alkatrész-utánpótlásuk pedig nem megoldott. Mivel a gyerekek iskolába szállítása, a nők közlekedése sokkal biztonságosabb személyautóval, így szerinte a járművek kiesése komoly gond. Ilyen esetben, mivel a szakértőknek főleg nyugatnémet és francia típusú autók vannak, a német és francia szakértő kollégákhoz szoktak fordulni, hogy ők otthonról rendeljenek alkatrészt. Ezért célszerű lenne a szószátyár jelentő szerint a 8000 dináros autóvásárlási keretet 12-14 ezer dinárra emelni, hogy a magyar szakértők ne szoruljanak rá a nyugati kollégáik szívességeire, s ne legyenek a lekötelezettjeik.

A megfelelő magyar szocialista identitás hivatalos és félhivatalos őrzői számára nem csak a nyugati állampolgárok révén érkező hatások és az általuk közvetített fogyasztói kultúra jelentettek kihívást. Nehéznek látták a kívánatos magatartás megőrzését



az algériaiakkal szemben is. A szószátyár jelentő szerint például „beszélni kell arról is, hogy sokszor barátságtalan, nehéz körülmények közé kerül a kooperáns, mert hisz a fehér emberbe gyaurt látnak az arabok és ha nincsenek felkészítve a kinti körülményekre, akkor nehéz helyzetbe kerülhetnek, pld. nem lehet az arabokra kiabálni, az élelmiszerüzletek vagy zöldségboltok előtt nem lehet kifogással élni, hogy miért nincs tojás, hús, stb., különösen vásárló feleségeknek kell erre vigyázni, mert nagyon sok arab beszél magyarul, érti a nyelvet és a nemtetszés nyilvánítását rendkívül kiélezi. Pld. „Ejtő Jenő”²⁷ kooperáns felesége vásárlásnál, amikor nem kaptak meg különböző árut, állatoknak nevezte az arabokat, melyet követően rendőri szervekhez került az ügy...”²⁸ „Prewin” fedőnevű ügynöknő Algír városával kapcsolatban jelentésében úgy fogalmazott, hogy az olyan koszos, hogy ha lakói három évig csak takarítanak, akkor sem lenne tiszta. Az ő jelentésében – szemben a férfi jelentőkkel – a helyi társadalom viszonyainak jellemzésében az a megfigyelés is szerepel, hogy az arabok verik a nőket. A szószátyár jelentő szerint az algériaiak tudják, hogy a nyugati szakértők zöme ipari kém, de ez nem zavarja őket, mert úgy gondolják, hogy egymástól, illetve a keleti cégektől lopnak. Véleménye szerint a magyar szakértők általános tapasztalata, hogy az „örökös gyanakvás nemcsak a forradalmi időszak szülötte. Az arab jellem eltéphetetlen szerkesztés része a másik embertárs lopva figyelése [...] vagyis a kooperációt az örökös gyanakvás légkörében kell végezni.”²⁹

A helyi társadalomról azonban „Komárominak” sem volt jobb véleménye. Megérkezése utáni első jelentésében a Marseille-ből Algírba való út tapasztalatait így összegezte: „Arab hajón való utazást magam részéről a jövőt illetően soha senkinek nem ajánlanám. Ennek alapvető oka elsősorban az, hogy olyan sokféle kellemetlenségnek kell elébe nézni, amely európai ember számára első alkalommal egyenesen visszataszító. A hajón uralkodó szervezetlenség, rendezetlenség és fegyelmetlenség, figyelmetlenség mellett

²⁷ Általam adott fedőnév – Bódy Zs.

²⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-530/1, Szószátyár jelentő összefoglaló jelentése hazautazásakor, 1982. március 24.

²⁹ Uo.



a piszok búz, a civilizáció, kultúra, de a biztonság hiányának légköre is nyomasztó.”³⁰

Ezek a szövegek azt mutatják, hogy a Magyarországról kikerkezők az algériai társadalmi viszonyokat a sajátuk érzettől markánsan eltérőnek, és ahhoz képest alacsonyabb rendűnek érezték. Nyilván eleve meglévő, otthonról hozott klisékre építve írták le az Algériában tapasztaltakat. A „gyaur” szó például a jelentés szövegébe inkább az Egri csillagok nyomán kerülhetett, nem az algériai környezetből, mivel ezt a török etimológiájú szót az arabban nem használják. A különböző harmadik világbeli országok népességével szemben odahaza is az elhatárolás volt a norma. A Magyarországon a szocialista korszakban tanuló harmadik világból érkezett diákokat az internacionalista szolidaritás hangoztatott elvei ellenére a hatalom, és sokszor a társadalmi szereplők hétköznapi gyakorlatai is megkülönböztetve és a magyar társadalomtól elkülönítve kezelték.³¹ Ugyanakkor nem csak a kitelepülő magyarok voltak kevésbé nyitottak a fogadó ország kultúrájára. Az Algériában dolgozó magyarok is érezték, hogy a helyi társadalomban koránt sincs széleskörű nyitottság a külföldiek iránt, sőt a nemzetközi érintkezések éppen-séggel elutasító attitűdöt is kiváltak. Szószátyár jelentő is felhívta a figyelmet arra, hogy az európai szakértők „gyaurok” a helybeliek szemében, s hogy a szocialista világképnek megfelelő ateista megjegyzések, s főként a propaganda kerülendő. Érezte, hogy az algériai társadalom a saját kulturális koordináta-rendszerében hasonló módon lenézően viszonyul a külföldről érkezettekhez, mint a magyar szakértők az algériaiakhoz, illetve hogy az iszlám védelmével lényegében kulturális ellenállást fejt ki a globalizáció hatásaival szemben.

„Komáromi” e jelenségeket szintén érezte. 1980 elején jelentett az „arabizálás” folyamatáról. Ez Algéria hivatalos politikája, s „Komáromi” szerint tulajdonképpen jogos program volt. Ám a végrehajtás során rosszul, túlzó módon értelmezik – vette elő „Komáromi” a helyes politikai döntés, rossz végrehajtás tipikusan kelet-közép-

³⁰ ÁBTL 3. 2. 5. O – 8 – 530/1. „Komáromi” jelentése 1979. április 20.

³¹ Apor Péter: Szocialista migráció.



európai magyarázati sémáját –, s a gyakorlatban ez megnehezíti a magyar szakértők munkáját. Általános ugyanis az a hangulat, a sajtóban is gyakran kifejezésre jut, amely ellenzi a külföldiek szakértői alkalmazását, arabokat látna szívesen a helyükön, s az algériai kormányzatot hibáztatja, amiért 17 évvel a függetlenné válás után még mindig nem áll rendelkezésre megfelelő helybeli szakértőgárda. A közvéleménynek ez az áramlata kárhoztatja azt is, hogy a külföldre küldött nagyszámú algériai ösztöndíjas közül igen sok nem tér vissza tanulmányai után. E jelenségért szintén a kormányzatot hibáztatják. „Komáromi” összegzése szerint az „arabizálási” folyamat miatt a jövőben a magyar szakértők munkája egyre nehezebb lesz. A globalizációs folyamatokkal összeszőződő algériai modernizációs projekt tehát az észak-afrikai ország társadalmában is kiváltott a saját identitást megerősíteni kívánó ellenreakciókat.

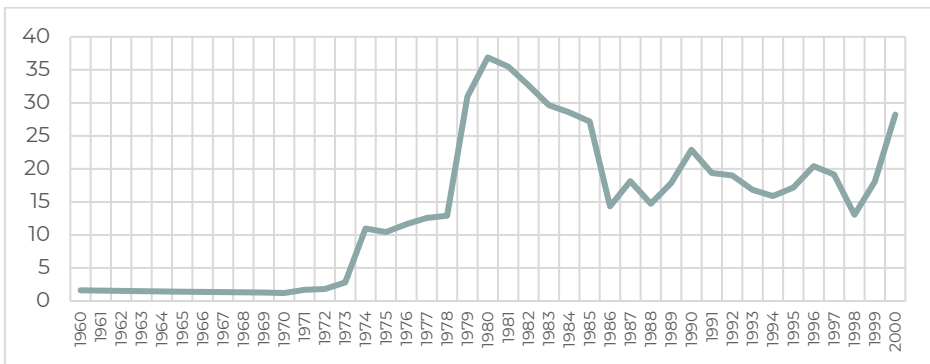
Az algériai magyar jelenlét visszaszorulása

Az 1980-as évek elején sikerült újabb területeken is jelentős üzleteket kötnie a TESCO-nak. Az addig jellemzően ipari – nagy arányban építőipari – és oktatási jelenlét mellett a mezőgazdaságba is érkeztek magyar szakértők. Ehhez a projekthez a TESCO hazai partnere a Duna MGTSZ volt. A Nyugat-Algériába érkezett mintegy másfélszáz magyar agrármérnök munkájának összefogására Oranban TESCO–Duna MGTSZ-iroda létesült. Szintén az 1980-as évek elejének fejleménye volt, hogy a TESCO-nak sikerült kapcsolatokat kiépíteni az algériai légierővel, aminek révén repülőtér-rekonstrukciós és -építési megbízásokat tudtak elnyerni. Itt az eredetileg remélnél jóval alacsonyabb árakkal kellett azonban dolgozniuk, mert a jugoszláv konkurens ajánlatai miatt le kellett szállítani a magyar árajánlatot. Ekkoriban azonban nemcsak a nyugati, és barátinak minősülő keleti vállalatok konkurenciájával kellett megbirkózni, hanem magyar cégek között is érdekütközések merültek fel. A KÖZTI például tiltakozott az ellen, hogy egy gépsorokat szállító vállalat a kialakítandó gyárépületeket is megtervezte az algériai partnernek. Arra az „elvre” hivatkoztak, hogy a „szellemi exportnak” meg kell előznie az áruexportot.



A szocialista rendszer utolsó évtizedének elején tehát a létszámot tekintve csúcsára ért a magyar szakértői jelenlét Algériában. Ekkor a magyar kolónia ellátására egy külön magyar orvost is telepítettek Algírba. Az 1980-as évek közepére viszont a korábbi projektek jelentős része kifutott, új üzleteket pedig nehezen tudtak kötni. A folyamatban lévő projekteknél az algériai partnerek csúszni kezdtek a fizetésekkel. A magyar szakértők megtakarításainak hazautalásához szükséges transzferengedélyek megszerzése is mind nehezebbé vált, egyre többet késtek ezek is. A megrendelések csökkenése és a pénzügyi nehézségek mögött Algéria gazdasági nehézségei álltak. Egyrészt az olajár 1980-as évek közepén bekövetkezett jelentős csökkenése miatt nem tudta tovább a régi módon finanszírozni a központilag irányított modernizáció projektjeit (lásd: 2. grafikon). Másrészt pedig a magyar jelenlét számára konkurenciát jelentő nyugati cégek Algéria gazdasági helyzetének jobban megfelelő, kedvező hitelkonstrukciókat tartalmazó üzleti ajánlatokat tudtak kínálni a beruházások végrehajtásához. A TESCO-ban is tanulmányozták a kérdést, és egyeztettek azzal kapcsolatban az MNB-vel, hogy magyar vállalatok is dolgozhatnak-e hasonló hitelkonstrukciókkal, ám ez nem vált valóra. Nyilván a magyar gazdaság finanszírozási helyzete ezt nem tette lehetővé.

2. ábra: Az olajár alakulása 1960 és 2000 között, nominálértéken (USD)



Forrás: Adalat Muradov – Yadulla Hasanli – Nazim Hajiyev: *World Market Price Oil. Impacting Factors and Forecasting*, Cambridge (MA): Springer, 2019. 165–166. (Utolsó letöltés: 2020. november 17.)



A megrendelések elapadása miatt a KÖZTI 1986. dec. 31-i határidővel felmondta a TESCO-val fennálló szerződését. Sajnálatos kényszerhelyzetre hivatkoztak; az algíri iroda fenntartási költségei magasak, a bevételek viszont szinte teljesen megszűntek, így nem tudják azt a továbbiakban fenntartani. Hangsúlyozták, hogy ez a fejlemény a KÖZTI-nek is nagy veszteség, mert korábban bevételeinek fele a tengeren túli országokból származott.³² A TESCO az 1980-as évek második felében még igyekezett fenntartani jelenlétét Algériában. Egy 1987-es összefoglaló szerint az azt megelőző 8 évben 60 millió USD forgalmat értek el Algériában, amely a magyar „szellemi export” legnagyobb felvevőpiaca volt. Évekre lebontva viszont egyértelmű a visszaeső tendencia: 1984-re 12,5 millió, 1985-re 10,5 millió, 1986-ra 5,4 millió bevétel jutott, s 1987-re mindössze 2 millió USD bevételt vártak Algériából.³³ A magyar–algériai gazdasági és szakértői együttműködés azonban továbbra is visszaszorult. 1989 szeptemberében megszervezték családtagokkal együtt 400 fő hazatelepülését. Bár magyar szakértők még ez után is maradtak Algériában, s felmerült, hogy a TESCO-tól függetlenül is tovább dolgozhatnak, ha egyéni szerződéseket tudnak kötni munkaadóikkal – a TESCO azonban ennek kockázatos voltára figyelmeztette őket –, a vállalat 1990-ben lényegében felszámolta algériai jelenlétét.

Összegzés

Úgy tűnik, hogy Magyarország nyitása a világra nem a keleti blokk felbomlásával kezdődött, hanem már az 1960-as években megindult. A kutatás tehát e tekintetben megerősíti a bevezetőben idézett megállapításokat. A lehetőségek két oldalról is adottak voltak. A gyarmati sorból kikerülő országok, így Algéria is, a gazdasági és társadalmi fejlődésük biztosításához olyan partnereket kerestek, amelyek képesek hozzájárulni a korabeli modernizációs víziókat követő programjaik megvalósításához. Ha ehhez – például nyersanyagaik kedvező piaci értékesíthetősége miatt – forrásokat is tudtak

³² MNL OL XXIX-G-21-a, 67. doboz, Mátyóki László KÖZTI vezérigazgató levele a TESCO vezérigazgatójához, 1986. május 27.

³³ MNL OL XXIX-G-21-a, 67. doboz, A Tesco tájékoztatója a munkájáról a Külkereskedelmi Minisztériumnak, 1987. szeptember 23.



biztosítani, akkor lehetővé vált a magyar közreműködés ezekben a modernizációs projektekben. A másik oldalról, Magyarországon is rendelkezésre állt olyan gazdasági, és mindenekelőtt szakértői potenciál, amely kereste a lehetőséget, hogy külföldön, távoli tájakra is piacot találjon magának. Kérdés, hogy ezt a szakértői bázist az államszocializmus hozta-e létre, vagy legalább részben még a korábbi időszak felsőoktatási politikájának terméke volt-e. Mindenesetre rendelkezésre állt egy olyan szakértői kapacitás, amelyet itthon nem is tudtak teljességgel lekötni. A hazai kínálat és a harmadik világbeli kereslet a műszaki, orvosi, stb. tudásra tehát egymásra találhatott, ha mint Algéria esetében is, a világpolitikai viszonyok keretét biztosítottak ehhez. Az 1980-as évek közepére azonban az algériai oldalról az olajár esése miatt csökkent a kereslet, hatott az „arabizálás” igénye, ami a globalizációs folyamatokra adott válasznak tekinthető. Talán a magyar szakértői kapacitások is kimerülőben voltak, illetve talán veszítettek versenyképességükből, ezért már a keleti blokk felbomlása előtt is leépülőben voltak az algériai-magyar gazdasági és szakértői kapcsolatok. A kétpólusú világrend felbomlása már csak betetőzte ezeket a korábban elindult folyamatokat.

Az 1960-as évek közepétől hozzávetőleg az 1980-as évek közepéig azonban a magyar „szellemi export” valószínűleg mindkét félnek előnyös volt. Az algériai oldal versenyeztetni tudta a keleti és a nyugati vállalatokat egymással, a magyar tervezővállalatok pedig devizabevételekhez juthattak. E kapcsolatokban azonban nem sejlik föl egy, az 1980-as évektől kibontakozó, majd 1990 után uralkodóvá váló neoliberais globalizációs modellhez képest alternatív globalizáció modellje. A viszony, amint az a Kereskedelmi Kamara tanulmánya jelzi, kezdetből üzleti alapon állt, s ez felülírta a politikai-ideológiai szempontokat is. Amikor a kicsiny és ellenzékben lévő algériai kommunista párt képviselőjét az 1960-as években meghívták az MSZMP kongresszusára, az algériai kormány válaszul nem fogadta el a magyar részről éppen kijelölt nagykövet személyét. A továbbiakban ezért Magyarország ejtette az algériai kommunista párttal való kapcsolatot, hogy azok ne zavarják a gazdasági kapcsolatokat. Algéria és a keleti blokk kapcsolatai a maguk összességében sem



érték el azt a volument, hogy az kétségessé tehetné volna a globalizáció „nyugatközpontúságát”. Algéria külkereskedelmi forgalmán belül az európai szocialista országok sohasem érték el a 10%-ot sem. Franciaország, vagy Nyugat-Németország ennél önmagában is sokkal jelentősebb partner volt Algéria számára.³⁴

³⁴ Algéria esetében nem tűnik igazolhatónak Apor megállapítása, miszerint Magyarország és más közép-európai országok a gyarmatosítók helyére léptek volna, amikor árukat és technológiát exportáltak nyersanyagért cserébe. A szocialista blokk szénhidrogéneket egyáltalán nem importált az országból. Apor: Szocialista migráció, 41.